

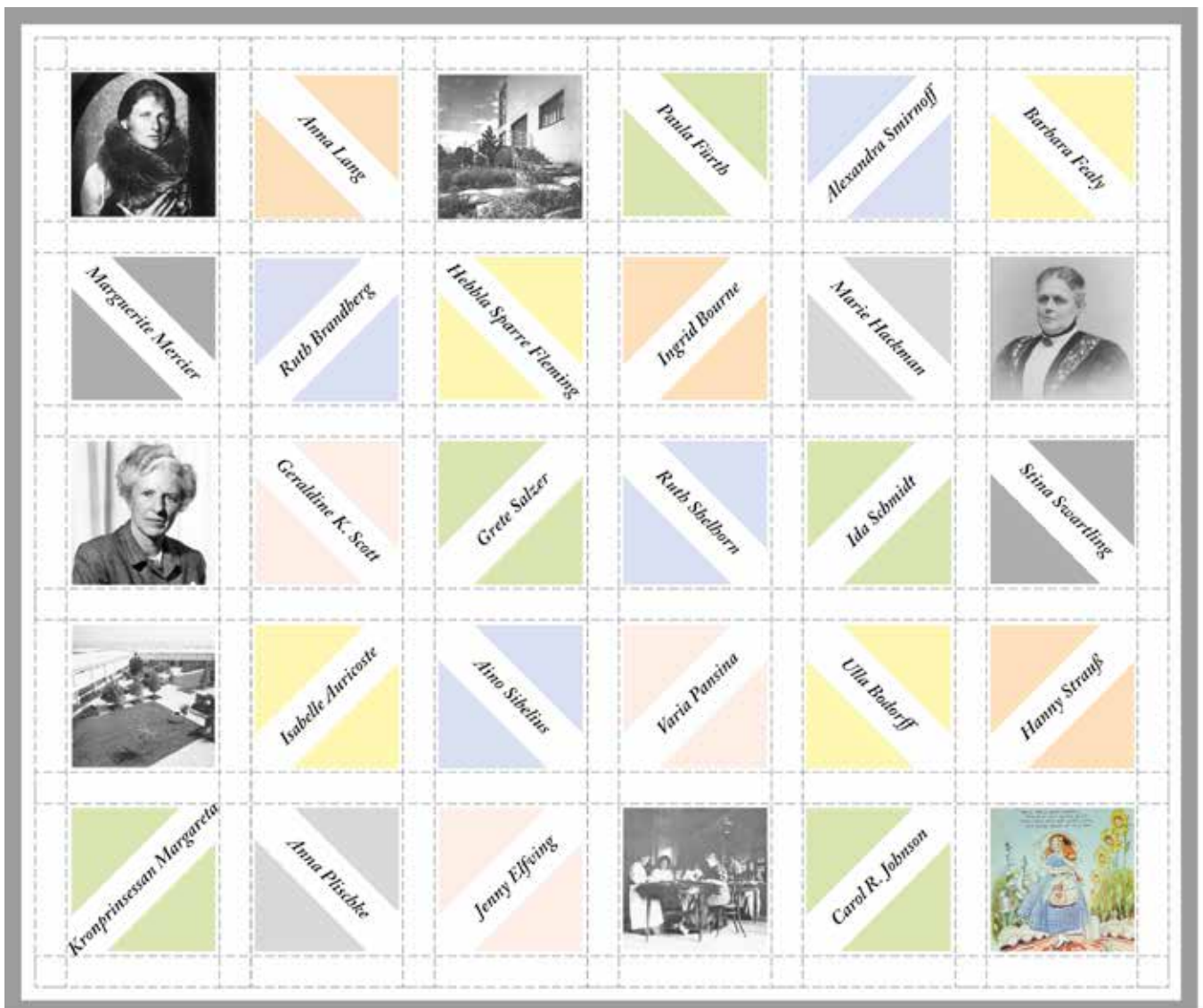

FORUM för
TRÄDGÅRDS
HISTORISK
FORSKNING

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

■ Nr 29, 2016

Gender, Gardens & Garden History

Anteckningar i trädgårdsskötsel 1882

– en trädgårdselevs dagbok

Agneta Åsgrim Berlin

Med trädgårdseleven Ored Håkanssons dagbok som nyckel kan vi glänta på dörren till det dagliga arbetet i en skånsk slotts-trädgård under 1800-talets senare del. Odlingsårets skiftande arbetsuppgifter har dokumenterats, och genom yrkestermer och växtsortiment framträder slottsträdgården som en högt specialiserad verksamhet, formad av ägarens resurser och högt ställda anspråk. Förutom dagboken bygger artikeln främst på dokument i Karsholms godsarkiv.

"Emedan ägaren av Karsholm Patron Treschow i dag väntas hit så ha vi idag ställt flera växter till slottet för att därmed dekorera vestibulen och patronens rum. I trädgården omkring slottet ha derjemte gångarna blifvit räfsade, busketterna rensade och gräsplanerna klippta, med ett ord allt har gjorts så snyggt som möjligt för att festligt kunna emottaga ägaren" (O. Håkanssons dagbok 20 april 1882).

Med ovanstående rader förflyttas vi tillbaka till skånsk slottsmiljö under 1800-talets senare del. Dagboksnoteringen, daterad den 20 april 1882, är nedtecknad med välvärdad och sirlig handstil av den nyanlände trädgårdseleven på Karsholms slott, beläget i nordöstra Skåne, vid västra sidan av Oppmannasjön. Godsägaren skulle komma på besök till sin skånska egendom, kanske skulle han inspektera arbetet med värbruket och i trädgårdarna. Under alla förhållanden måste ordningen vara perfekt när patron anlände. Trädgårdsarbetare och dagsverkare mobiliserades. Under de föregående dagarna hade gräsplanerna vid slottet ställts i ordning och *"planen med det nysådda gräsfröet blivvit tillstampad av personer som under träskorna på sig ha fäst mindre brädlappar"* (O. Håkanssons dagbok 17 april 1882).

Dagboken är förd av den 21-åriga Anders Ored Håkansson och omfattar perioden 1 april 1882 till 31 januari 1883. Ored Håkansson var lantbrukarson, född 1861 på gården Boana, söder om sjön Immeln i nordöstra Skåne (Lind & Thulin 1939, sid 507). Ored var äldst i syskonskaran. Familjen var självägande bönder och i hushållet ingick även drängar och pigor. Praktikplatsen på Karsholm låg väl till geografiskt, fågelvägen var det drygt en mil till hembyn på andra sidan av Oppmannasjön.

Ored förde sin dagbok i en linjerad skrivbok med styva brunmarmorade pärmar. Varje sida är indelad i två spalter, där han gjorde sina tätskrivna anteckningar om arbetsuppgifterna i trädgården. Under höst- och vinterperioden började han även notera temperatur och väderförhållanden. Troligen var dagboken en förelagd uppgift, som måste fullföljas som en del av utbildningen. Med hjälp av anteckningarna kunde den blivande trädgårdsmästaren dokumentera sina erfarenheter och skapa en egen handbok inför kommande anställningar. På grund av en lucka mellan 12 maj och 4 september saknas tyvärr upplysningar från den mest intensiva trädgårdsperioden. Trots detta ger dagboken rik information om arbetsuppgifter, odlingsmetoder och växtmaterial i en skånsk slottsmiljö på 1880-talet.

Den patron som nämns i artikelns inledande dagbokscitat avser Michael Treschow, förmögen och inflytelserik dansk-norsk godsä-

gare och industrialist. Ett par generationer tillbaka hade familjen blivit adlad. År 1870 förvärvade Michael Treschow skånska Karsholm, ett par år senare även Sannarps gods i Halland. Familjens huvudresidens var Lyngbaeksgaard på Själland samt en stadsväning i centrala Köpenhamn (Wikipedia, online, *Michael Treschow*, 2016-07-06).

Karsholms gods under 1800-talets andra hälft

Vid besöket i april 1882 hade Karsholm varit i Treschows ägo i tolv år. Slottsbyggnaden var, då som nu, placerad på en halvö i sjön, medan ladugården och övriga ekonomibygnader utgjorde en egen strikt grupperad bebyggelseenhet på "fastlandet". I Vittskövles godsarkiv finns ett dokument med följande skönmålade beskrivning av egendomen, daterat 1869:

"Egendomen Karsholm är belägen i en ovanligt naturskön trakt i Österlövs socken av Villands härad uti Christianstads Län, 1½ mil från Staden Christinstad [...] har ett nyligen uppfört smakfullt Corps de Logi som är omgivet av park och trädgårdar, hvilka sednare lemna, förutom hvad frukter och grönsaker som behöfvast till gårdens hushåll, en ärlig nettobehållning af cirka 400 Rdr Rmt" (Widtsköfle godsarkiv, Ö3:1).

Syftet bör ha varit att beskriva gårdens alla tillgångar inför en försäljning, troligen kort efter den tidigare ägarens, kammarherre Rudolf Hodder Stjernswärds bortgång 1867. I dokumentet förtecknas underlydande arrendegårdar och torp, skogsareal och kreatursbesättning samt andra inslag i godsekonomin som väderkvarn, tegel- och kalkbruk, sågverk samt ett större ångbränneri för brännvinsproduktion. Inledningsvis framhävs Karsholms natursköna omgivning.

Rudolf Hodder Stjernswärd var en ivrig jordbruksreformator. På sitt huvudgods Vittskövle bedrev han ett intensivt arbete för att förbättra driften och byggnaderna. År 1855 hade han köpt till Karsholm och även här inlett en period av förändring. Ladugården och övriga ekonomibygnader flyttades bort från slottets omedelbara närhet och trädgårdarna nyordnades (Fernlund 1996, sid 40). Under åren 1860–1862 restaurerades slottets fasader. För omgestaltningen svarade Christian Zwingmann, en dansk arkitekt som anlätades av en rad skånska godsherrar. Upprustningen av gårdsmiljön fortsatte med den nya ägarfamiljen Treschow. Nya stallar och andra ekonomibygnader uppfördes och slottets interiörer renoverades (Karsholm, hemsida, *Historia*, 2016-07-06).

Trädgårdarna på Karsholm

Trädgårdarna på Karsholm hade nyanlagts efter mitten av 1800-talet (Fernlund 1996, sid 23). Kring själva slottet på halvön hade en park och prydnadsanläggning ersatt de köks- och fruktträdgårdar som finns beskrivna från 1700-talets slut. Dessa flyttades till ett nytt läge söder om slottet. En spillra av den gamla fruktträdgården finns fortfarande kvar på platsen (Karsholms godsarkiv, *Chartebeskrifning öfver Sättesgården Karsholm 1784, Karta öfver Karsholms Åkervängar 1857*; Lantmäteriet/Historiska kartor, *Häradsekonomska kartan*).

Ekonomiträdgården med dess plantskola var en förutsättning för de representativa delarna, men hade i lika hög grad en ren nyttofunktion genom att den försåg ägarfamiljens hushåll med frukt och köksväxter samt att där odlades trädgårdsprodukter till försäljning. Som elev fick Ored delta i båda sidorna av verksamheten.

Det dagliga arbetet försiggick i ekonomiträdgården. För sina olika arbetsuppgifter rörde sig Ored mellan trädgårdens specialiserade anläggningar och byggnader; *ströbädden* och *kallbacken*, *kallhuset*, *bakhuset*, *vinkasten* och *växthuset* (begreppen är hämtade ur O. Håkanssons dagbok 1882) Det fanns även ytor för frilandsodling samt trädskola för fruktträd.

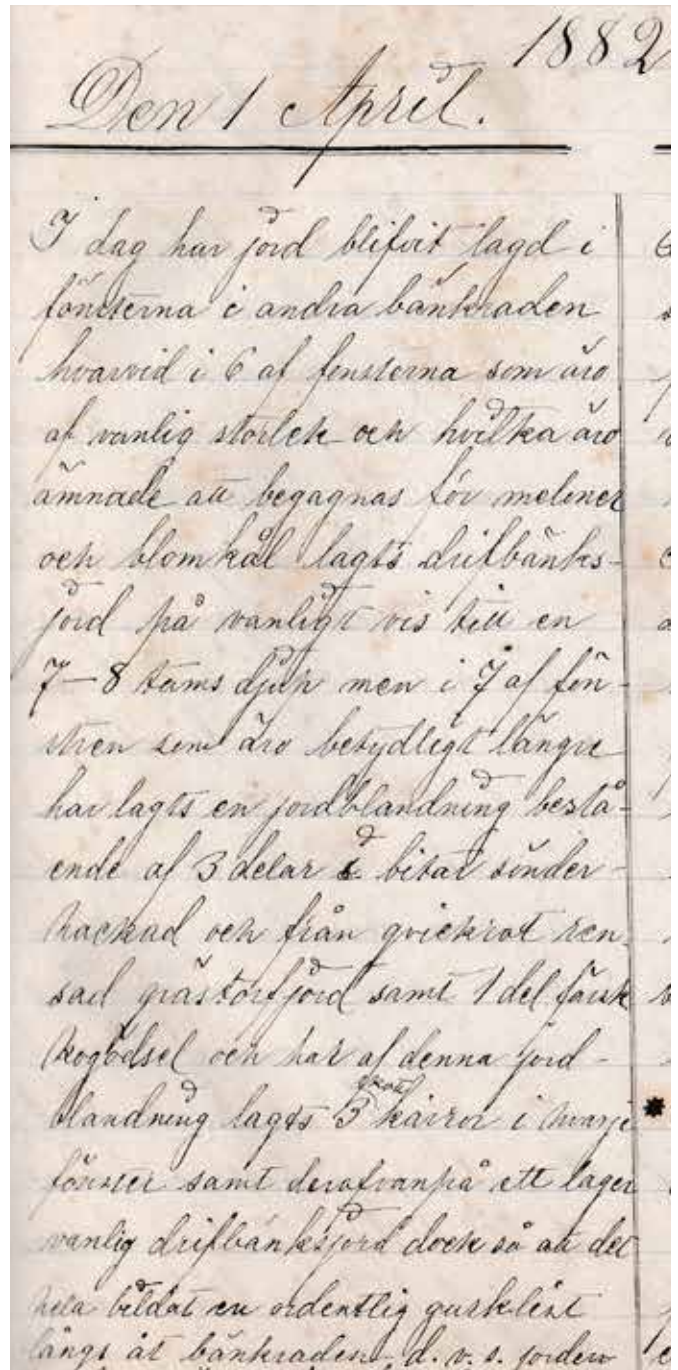
Trädgårdsdagboken inleds den 1 april, troligen också Oreds första dag som elev. Den intensiva vårsäsongen hade börjat. Drivbänkar och växthus skulle ställas i ordning för meloner, blomkålsplanter och gurkor. Jordblandningar, radavstånd och planteringsdjup noteras omsorgsfullt av trädgårdsleven. Kannor (*Canna* sp.) skulle omkrukas efter vinterförvaring och sticklingar planteras av begonia och fuchsia. Den 6 april blev potatisen lagd och sädderna av rödlök och spenat avslutades. Den 13 april var det dags för omgrävning av jorden mellan de fleråriga vårprimörerna "varvid den som täckning derstädes begagnade gödseln blivit nedgrävd och jorden för sjökål (trol. *Crambe maritima*, strandkål, förf. kommentar) upplagd i list, för rabarber har den blivit utjämnad och för sparris har den upplagts i sängar" (O. Håkanssons dagbok 13 april 1882).

April fortskrider med uppgifter av skiftande slag. Växtmaterial är omfattande och mångsidigt; blomsterknölar och lökar skall sättas för drivning, broccoli- och andra småplantor omskolas, vinstockarna i kasten tas om hand efter vintern. Tobak säs och ananassticklingar planteras i krukor. Mot slutet av månaden är det tid för sädd av rotfrukter och ettårigt blomsterfrö. Under maj månad fortsätter arbetsdagarna med omkrukning och avhärdning av prydnadsväxter, sädder och ständigt tillsyn av odlingarna. Ored noterar arbetsmetoder, växtmaterial och rutiner i dagboken, ibland med latinska namn men i allmänhet anges inte specifika namnsorter. Kanske förde han en särskild bok över plantornas fullständiga benämningar och sortnamn, i likhet med den som finns bevarad från hans anställning i Uppsala Botaniska Trädgård (*Anteckningar från Botaniska Trädgården i Uppsala 1884–1885 af O. Håkansson*).

Periodvis är arbetet förlagt till prydnadsanläggningarna i slotts-trädgården. Den 18 april antecknar Ored metoden för att anlägga ett stenparti: "Vid slottet ha vi i dag börjat att uppföra ett stenparti varvid ditkörts dels utvalda och vackra stenar dels vanliga stenar samt kompostjord. Vid själva uppförningen derav har tillgått så att på själva grundlinierna av gruppen, som har en avlång och fri form med flere inskärningar, ställts vackra stenar bakom vilka jord lagts till stöd. Inuti mitten har vanlig jord blivit lagd. På yttre sidan av gruppen har därefter uppställts nya stenar av vacker form och olika storlekar, bildande skarpa och djärva utsprång och avsatser uppåt sidorna, där genom stenarnas ställning hål bildats som fyllts med jord för plantering av växter" (O. Håkanssons dagbok 18 april 1882).

Trädgårdsmästare och dagsverkare på Karsholm

Arbetsuppgifterna krävde många händer och god organisation och stod under slottsträdgårdsmästarens ledning. Under Oreds praktik hette trädgårdsmästaren på Karsholm C. M. Petersson. Hans profession var betydelsefull och värderades högt. Årslönen 1882 utgjorde 1 156 kr och utbetalades vid två tillfällen vår och höst.

■ Första noteringen i Ored Håkanssons dagbok, 1 april 1882.

Den överträffades enbart av gårdsförvaltarens 1200 kr och översteg vida mejerskans, husmamsellens och slottsfruns årsbetalning. Till sin hjälp hade mästaren tre fasta trädgårdsdrängar samt årets trädgårdslev. Därutöver anlätades i stor omfattning dagsverkare från Karsholms underlydande gårdar och torp. (Karsholms godsarkiv, DI: vol 173. *Cassabok: avlöningslista 24/4 1882 & DII. Vol. 11. Verifikationer 1882: trädgårdsmästarens veckovisa avlöningslistor över dagsverken till trädgården*).

Förutom att organisera det praktiska arbetet skulle trädgårdsmästaren föra journal över trädgårdens utgifter och inkomster. Fröer och växtmaterial köptes från fröhandlare i Kristianstad och Ystad, men också från specialiserade firmor i Tyskland och Frankrike.

Dagsverken i trädgården utgör en varje vecka återkommande post i kassaboken. Dagsverken utfördes av gårdens underlydande; vuxna män och kvinnor, pigor, drängar och barn. Antalet varierade med säsongen; i början av våren utfördes drygt 20 mans- och kvinnodagsverken i veckan, under den mest arbetsintensiva perioden i maj och juni gjordes 40 – 45 dagsverken per vecka (Karsholms gods DII. Vol. 11. Verifikationer 1882: *trädgårdsmästarens veckovisa avlöningslistor över dagsverken till trädgården*). Under senhösten och vintern anlätades dagsverkare för att bunta tobak och binda halm-mattor till täckning (O. Håkanssons dagbok 14/11, 2/12). Ett kvinnodagsverke betalades med 60 öre, ett mansdagsverke med 1,17 kr. Som trädgårdselev hade Ored 50 öre om dagen i ersättning, samma belopp som barnen.

Inkomsterna från trädgården flöt in ojämnt under året, med en topp under sommar och höst. Marknadsresor gjordes återkommande till Kristianstad och Åhus. Frukt och grönsaker i mindre kvantiteter avyttrades också till det nära omlandet. Under vintersäsongen såldes lagringsbara köksväxter som vitkål, lök och vinteräpplen. Även bärbuskar, fruktträd och blommor såldes vidare. I januari 1883 packades krukor med cyklamen, primulor, kaktus, kamelior och azaleor för leverans till en blomsterhandel i Stockholm. (O. Håkanssons dagbok 9/1 1883).

Slottsträdgården som statusmarkör

Trädgårdens produkter användes givetvis också i slottsköket, vars hushåll bör ha varit omfattande även under de perioder då ”herrska-pet” inte var på plats. Under större delen av året gick en strid ström av förnödenheter från Karsholm till familjen Treschows hushåll i Lynebacksgaard och Köpenhamn samt ibland även till egendomen i Sannarp i Halland. Bevarade fraktsedlar i godsets räkenskaper vittnar om regelbundna sändningar, under höstens skördetid så gott som varje vecka. Inte bara trädgårdsprodukter utan även annat av godsets avkastning skickades över sundet. Omsorgsfullt packade i kistor, tunnor och korgar transporterades varorna med järnväg via Kristianstad/Hässleholm/Helsingborg till Själland; Smör, 1 tunna kött, 1 låda vindruvor, 1 låda frukt, 1 rådjur, 1 låda grönsaker, 1 korg frukt. Sommartid sändes färska blommor, packade i halm, och inför vintern en hel vagnslast ved (Karsholms godsarkiv. DII:11 Verifikationer. Fraktsedlar).

Trädgården på Karsholm bidrog, trots sin stora arbetsinsats, relativt obetydligt till godsekonomin. Jordbruket med spannmålsodling och mjölkdjursbesättning, fåravel för ullproduktion, gårdsmejeri, skogsbruk och sågverk för virke samt jakt och fiske svarade för in-täktposter i en mångsidig verksamhet. (Widtsköfle godsarkiv Ö3:1) Trädgården levererade både morötter och palsternackor till om-landet, men den var framför allt en förutsättning för ägarfamiljens ståndsmässiga livsföring. Året runt försågs hushållet med först-klassiga och exklusiva livsmedel; under våren primörer som sparris, under sommaren och hösten sydfruktar som aprikoser och ananas, druvor, meloner och persikor, under vinter och värvinter tidigt framdriven rabarber och strandkål, kardoner och blekselleri. En mångfald av annueller, knölväxter och krukade växter drevs fram för slottets trädgård och vid högtidliga tillfällen kunde dess salar prydas med exotiska växthusplanter. Med dagens språkbruk skulle vi tala om trädgården som en livsstilsmarkör.

Trädgårdseleven Ored Håkanssons fortsatta karriär

Perioden på Karsholm var ett av flera steg på vägen till trädgårds-mästaryrket. Efter elevåret stannade Ored kvar på Karsholm i unge-

fär ett år, som avlönad trädgårdsdräng. Från och med 1884 fortsatte han sin utbildning vid Uppsala botaniska trädgård och därefter vid Göteborgs trädgårdsförening samt under flera år vid plantskolor och trädgårdar i Tyskland. Med 15 års skolning och praktisk erfarenhet rekryterades han år 1897 till trädgårdsdirektör M. P. Andersens nyetablerade handelsträdgård och plantskola i Jönköping, där han kom att verka som plantskoförman under drygt 40 år (muntligt B. Håkanson samt Lind & Thulin 1939, sid 507).

Källor

I artikelförfattarens ägo

Ored Håkanssons Dagbok 1882-1883. Handskrift

Anteckningar från Botaniska Trädgården i Uppsala 1884-1885 af O. Håkansson. Handskrift

Landsarkivet i Lund

Karsholms godsarkiv

- B00190 *Karta öfver Karsholms Åkervångar 1857*. C G Brandberg
 DI Räkenskaper. Kassaböcker. Vol. 172 – 176 (1881-1883)
 DII Räkenskaper. Verifikationer. Vol. 10 – 12, (1880-1884)
 FII:3 Dagsverksjournaler (1860-1899)
 G2 Lantmäterihandlingar. *Chartebeskrifning öfver Sättesgården Karsholm, 1784*

Widtsköfve godsarkiv

- Ö3:1 *Beskrifning öfver Karsholm*, Odat. dokument upprättat av R.H. Stiernswärds sterbhus.

Vånga församling, kyrkoarkiv

Husförhörslängder

Digitala källor

Wikipedia (2016-07-06) *Michael Treschow (till Fritzøe)*, [https://sv.wikipedia.org/wiki/Michael_Treschow_\(till_Fritz%C3%B8e\)](https://sv.wikipedia.org/wiki/Michael_Treschow_(till_Fritz%C3%B8e)).

Karsholm (2016-07-06) *Historia*, <http://karsholm.se/>.

Lantmäteriet/Historiska kartor (2016-08-06) *Häradsekonomiska kartan Österlöv*, <http://www.lantmateriet.se/sv/Kartor-och-geografisk-information/Historiska-kartor/>

Muntliga källor

Håkansson, Birgit (1924-2011), svärdotter till Ored Håkansson, samtal vid flera tillfällen. O. Håkanssons handskrifter tillföll artikelförfattaren vid Birgit Håkanssons bortgång.

Tryckta källor

Fernlund, Siegrun (1996). Aristokratens landskap – mark, park och trädgård i 1800-talets skånska godsmiljö. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 31-31.

Moberg, Margareta (1933). Trädgårdsskötsel. *Skrifter utgivna av de skånska hushållningssällskapen med anledning av deras hundraårsjubileum år 1914*, X:3. Lund.

Lind, Eric & Thulin J.A. (1939). *Svenska Trädgårdar*. D1 Svenska Yrkesförl. Stockholm.

Agneta Åsgrim Berlin, antikvarie

Kulturavsguiden i Jönköping

agneta.asgrim@gmail.com